

Vajda Mihály Hihetetlen

Ezzel a címmel mindjárt Ági halála után írtam egy szöveget, amely egy nappal később jelent meg a *Magyar Narancs* című hetilapban. Hihetetlen, hogy Ági meghalt. Talán különösen hangzik, hogy ilyesmit mondok egy kilencvenéves asszonyról, de mindenki, aki személyesen ismerte, igazolhatja az állításomat. Ő ugyanis mindnyájunk számára, barátoknak és ismerősöknek halhatatlan volt, sőt titokban félig-meddig viccesen maga is gondolhattott erre; kilencvenévesen olyan eleven volt, mint egy fiatal lány, s épp annyit, sőt talán még többet is tudott dolgozni. Folyton úton volt, és ha otthon ült, akkor ezt vagy az íróasztal mellett tette – évente írt egy új könyvet –, vagy vidám baráti társaságban.

Barbara megemlíti az esszéjében egy ilyen estét Ági Lechner Ödön fasori lakásában, de egy évvel később is jártunk ott heten egy vasárnap este. Akkor

is élveztük a szép időben a szép budapesti panorámát a balkonról, s természetesen Ági volt köztünk a legidősebb – meg a legelevenebb. Amikor elköszöntünk, halkán megkérdezte: „Te is mész már?” Mint mondtam, ez vasárnap történt. A következő pénteken meghalt a Balatonban. Hihetetlen.

Ha jól meggondolom, vagy 63 éve ismertem.

1956 tavasza. Filozófiaoktatás akkoriban – egy ideje – kizárólag az úgynevezett Lenin Intézetben folyt, ahol korábban szintén csak marxizmus-leninizmust tanítottak. A budapesti bölcsészkaron megszüntették a bölcsélet oktatását.

Sztálin halála után már más idők jártak, mint előtte, s a tanárok, akik mindössze a dialektikus és történelmi materializmus hivatalos, állítólag Sztálin által összegzett téziseit ismerték, maguk is érezték, hogy a diákok elégedetlenek a tanrenddel. (Hetente

Ez volt az utolsó képem – a sok százból, lehet, ezerebből –, amit Ágnesről készítettem. Körülményéről lásd. a 9. slosim egyik zárójelét. (K. J.)

hús oroszóránk volt, ezenkívül csak az SZKP történetét, Oroszország történetét meg ilyesmiket kellett tanulnunk.) A tanárok felajánlották a diákoknak, hogy marxizmus-leninizmus helyett tanulhatunk filozófiát, amiről nekik sem volt fogalmuk. Úgyhogy felvettek egy fiatalembert (Ladányi Pétert), aki mindent tudott az ókori filozófiáról, továbbá meghívták Szigeti József elvtársat, Lukács György egykori tanítványát és munkatársát, hogy tanítsanak nekünk filozófiatörténetet. Heller Ágnes szintén felkérték egyszer, hogy tartson nekünk szemináriumot, ő pedig Spinoza etikáját választotta témájául. Mint Lukács legfiatalabb és legkedvesebb tanítványa el volt képedve, hogy az úgymond filozófia szakos hallgatóknak gőzük sincs a filozófiáról. Ági később azt állította, egyetlen kivétel akadt csupán, ez pedig én voltam. Természetesen éppoly keveset tudtam a filozófiáról, mint a többiek, de idővel, amikor már Ági meg én barátok lettünk, és több tudásra tettem szert, kedvezőre változott a rólam alkotott képe.

Forradalom 1956-ban. Lukács kultuszminiszter a Nagy Imre-kormányban. S noha ő volt az egyetlen, aki az ellen szavazott, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből – túlságosan jól ismerte az elvtársait –, az orosz csapatok bevonulása után ő is a jugoszláv nagykövetségre ment a Nagy Imre köré csoportosulókkal, akiket onnan Romániába deportáltak. Őt is deportálták. Később azonban egy meglehetősen ízléstelen levél hatására, melyben megdicsérte Kádárt, amiért megmentette a magyar szocializmust, megengedték, hogy visszatérjen Magyarországra. A pártja kegyeiből viszont ezek után kiesett, soha többé nem mehetett vissza az egyetemre, tanszékének működését felfüggesztették, munkatársait pedig – köztük persze Ágit is – eltávolították az egyetemről. Valamennyiüknek gimnáziumban kellett tanítaniuk.

A forradalom után fokozatosan leépítették a Lenin Intézetet. Az én filozófus évfolyamom átment az ELTE filozófia tanszékére, s minden hallgatónak fel kellett vennie még egy szakot. A feleségem, Judit és én a germanisztikát választottuk, és 1957–1958-ban befejeztük a filozófia szakot. Mi még látogathattuk a Lukács-tanszék kurzusait: ezek közé tartoztak Heller Ágnes előadásai és akkori férjének, Hermann Istvánnak, illetve Almási Miklósnak a szemináriumai. Igazi élményt jelentettek ezek az órák, különösen amelyeket Heller Ágnes tartott az általános etikáról, valamint az egzisztencializmus etikájáról. Kitűnő előadó volt, s az is maradt élete végéig. Ez a két év tartalmi szempontból diákéveim csúcspontját jelentette, Ágival pedig ekkor lettünk lassacskán jó barátok. Feleségemmel együtt állandó

vendégek voltunk nála és a férjénél, Hermann-nál. Nagyon sok időt töltöttünk együtt. A barátság természetesen nem szakadt meg, amikor elbocsátották őket az egyetemről, sőt a Kádár-rezsimhez való negatív politikai viszonyunk folytán csak még erősebbé vált.

A Kádár-rezsim. Nem akarom itt részletesen elmesélni a magyar szocializmus történetét, de ahhoz, hogy az olvasó megértse, hogyan alakult személyes történetünk a Lukács-tanítványokkal a későbbi Budapesti Iskolában, egy-két dolgot el kell mondanom. A forradalom leverése után az első öt-hat évet igazi terror jellemezte. Sok embert kivégeztek, még többen ültek börtönben, és nagyon sok mindenkít vegzáltak, ahogy a Lukács-tanszék munkatársait is. Még nem létezett a „kádárizmus”. Magyarország nemhogy a tábor „legvidámabb barakkja” nem volt, de általános félelem uralta. Kétségbe voltunk esve. Egészen az SZKP XXII. kongresszusáig. 1962 után úgy tűnt, mintha a szörnyű évek után visszatérhetnének az 1956-os XX. kongresszus által ébresztett remények.

Kádár okos volt. Tudta, hogy a folyamatos terrorra épülő rendszer nem tartható fenn, s néhány év erőszak és félelemkeltés elég egy bátor nép gerincének megtörésére. Meghirdette, hogy „aki nincs ellenük, az velünk van”.

Barátaimmal fokról fokra jobban kezdtünk hinni abban, hogy a szocializmus mégiscsak megreformálható. Különösen amikor beköszöntött a prágai tavasz az emberarcú szocializmus megteremtésének ígéretével. Egy évvel korábban Lukács interjút adott a *l'Unità*-nak, amelyben dicsérte a magyarországi gazdasági reform terveit. Erre rögtön felvettek megint a pártba, a tanítványai pedig jó állásokat kaptak; boldogok voltunk – ugyanakkor rémesen naivak.

Mialatt a Varsói Szerződés csapatai leverték a prágai tavaszt, néhány filozófus Magyarországról – köztük Ági is – Korčulán tartózkodott az ottani nyári egyetem résztvevőjeként. Írtak egy tiltakozó nyilatkozatot a beavatkozás ellen, s átadták az AFP nevű francia sajtóügynökségnek. Hallatlan dolog volt ez a létező szocializmus táborában! Meglepő módon a tiltakozókat nem büntették meg azonnal, csak négy évvel később indított „vizsgálatot” a párt, nem csupán velük szemben, hanem más kritikus filozófusok és szociológusok ellen is.

1962 és 1968 között, vagyis nagyjából a „kádárizmus” kezdetétől (a legtöbb író ekkor engedték ki a börtönből) az oroszok prágai bevonulásáig terjedő években megnőtt a munkakedvünk – sok művét ekkor írta Ági például Arisztotelészről, a reneszánsz emberről és egyebekről. Számos fiatal filo-

zófus csatlakozott a Lukács-iskolához, s az öreg viccesen azt mondogatta: „Egyre többen ülünk a kispadon”. Naivitásunk ellenére, vagy épp amiatt, jól éreztük magunkat. Bennünket, idősebbeket (Ágit és az új férjét, Ferit, aztán Márkuséket, valamint engem és Juditot) igazi személyes barátság kötött össze, egy-két esetben szerelem is. Nemcsak az elméleti érdeklődésünk volt közös, de együtt hallgattunk zenét, közösen kirándultunk a gyerekeinkkel a hegyekbe stb. Baráti kapcsolatot ápoltunk több fiatallal is, közéjük tartozott Radnóti Sándor. Gyuri (Márkus), aki 1968-ig taníthatott az egyetemen, sok diákjával személyes barátságot kötött.

Mindazonáltal mi hatan voltunk egymásnak a legfontosabbak. Úgy gondoltuk, ez örökre így is marad; minket semmi sem tud elválasztani.

Egy idő után azonban Feri titokban tervet kovácsolt arra, hogy emigráljunk. Még Áginak sem beszélt róla. Idehaza nem volt épp rózsás a helyzetünk, ugyanakkor Ági hírneve Nyugaton, baloldali elméleti körökben egyre nőtt, amin Feri tudatosan dolgozott. Úgy vélte, minden házaspárnak legalább az egyik tagja kaphatna állást külföldön. Ha nem is könnyen, de három állást lehetne találni.

Amikor lassanként elkezdett célozgatni a tervére, Ági meg én határozottan elleneztük. Feri azonban végül meggyőzte Ágit, mondván, hogy neki is jót tenne az emigrálás. „Itt többnyire be vagy zárva, pedig annyira szeretsz a világban utazni, sok helyen előadni. Miért akarsz itt maradni? Itt nincs mozgásterünk.”

Erre már Ági nem tudott mit felelni. Úgyhogy egyedül maradtam a véleményemmel, vagyis hogy nem hagyom elüzni magam, maradok. Menjenek el ők (mármint a párt fejesei)! Hogy őszinte legyek: minden lehetséges ostoba érvet bevettem az emigrálás ellen, csak a legfontosabbat nem, hogy tudniillik folytatnunk kell a megkezdett harcot. Talán félttem kilépni a „nagyvilágba”, s bebizonyítani, hogy képes vagyok mindenütt megállni a helyem. Lehet, hogy gyáva voltam? Lehet, hogy a lelkem mélyén épp Ágit vádoltam, hogy gyáván el akar menekülni a kommunista urak hatalma elől?

A pártvizsgálat végső eredménye eléggé fenyegetően hangzott számunkra, ezt senki sem tagad-

hatta. Az akadémiai intézményekből kidobtak minket, publikálási tilalommal sújtottak és bevonták az útleveleinket. Végül sok veszekedés után Heller és Fehér, valamint Márkusék úgy döntöttek, hogy emigrálnak, én pedig Judittal együtt maradtam.

A Budapesti Iskolának ezzel vége lett. Számomra azért is, mert akkoriban már revidiáltam a marxizmussal és a szocializmussal kapcsolatos véleményemet. Liberális lettem. Lehet, hogy emiatt a barátságunk is tönkrement? Igen is, meg nem is. A régi vonzalom sok tekintetben megmaradt, de fenntartásokkal. Amikor Ági és Feri a rendszerváltás után végleg hazatért, Ferivel nem állt helyre a régi viszony.

Ehhez azonban még valamit el kell mondanom. Miután emigráltak, úgy emlékszem, 1984-ben találkoztam Ferivel újra Dubrovnikban, egy Kelet-Európáról szóló kerekasztal-konferencián. Feri azt mondta: „Mi, az egykori Budapesti Iskola tagjai, úgy véltük, hogy Kelet-Európában nem lehet ellenzéki elméletet képviselni, ellenzéki tevékenységről pedig még beszélni is nevetséges volna. Egyetlen ember akadt köztünk, aki ezzel szembehelyezkedett. Itt ül mellettem.” Azzal rám mutatott.

Miután a kilencvenes években végérvényesen visszaköltöztek Magyarországra, Feri hamarosan meghalt, Ágival pedig újra jó barátok lettünk. Most, hogy ő is elment, már csak én maradtam meg a Budapesti Iskolából. Az a tizenkét közös év azonban életem egyik legszebb időszaka volt.